

## El museu Camí de la Llibertat de Sort

Bon dia a tothom, i abans que res agrair als organitzadors de les Trobades Culturals Pirinenques aquesta segona oportunitat. És a dir, a part del mecenatge cultural, també s'agraeix aquesta actitud filantròpica per als ponents discsols i incomplidors, com jo, que havia de ser amb vosaltres a Puigcerdà i no va poder ser.

Per emmarcar una mica. No cal parlar de Sort, suposo que tots en teniu referències suficients, però sí geogràficament, la presó museu del Camí de la Llibertat està situada a la plaça Sant Eloi. Com sabeu, Sant Eloi és el patró dels metal·lúrgics i la plaça, doncs, que en rep el nom era l'espai dels ferrers i dels calderers que tenien la seva activitat a la vila de Sort. Per tant, el cor de la vila menestral, per contraposició a la plaça Major, que era la de l'estament nobiliari de les cases benestants. En això hi tenia molt a veure el fet que s'hi aconduís una font. Una font situada entre murs, i es pogués disposar de l'aigua imprescindible perquè els manyans, els ferrers, els calderers, poguessin fer la seva activitat.

Com veieu, a la fotografia s'observa, a l'entrada, la famosa reixa que es va retirar els anys setanta i es va reposar dins del projecte de recuperació de la presó museu i que té molt a veure amb aquest entorn, és a dir, un producte de proximitat. Perquè els mateixos ferrers que tenien seu allí, la van fer per instància d'un alcalde constitucional (i també filantròpic, com l'Àngels Mach). Va ser un alcalde que va creure que en un país on l'aire és pur i les hores d'insolació abundants, els presos no havien de patir en un espai humit amb olor de resclosit.

Bé, aquest espai és molt reduït: són vint-i-cinc metres quadrats. Havia estat, és, encara té les nerviacions d'una antiga capella gòtica, dedicada als sants patrons de la medicina, Sant Cosme i Sant Damià. No tenim excessiva documentació però sembla que a la casa hi havia l'antic hospital dels pobres de Sort. La seva evolució, quant a la propietat, suposem que és un bé que amb la desamortització va passar a mans municipals. Va ser presó del dipòsit de presoners del partit judicial fins a gairebé els anys



Llàtzer Sibís i  
Goset, president del  
Consell Comarcal  
del Pallars Sobirà i  
alcalde de Sort

## “Un museu de la pau a la frontera”



seixanta, i després magatzem municipal, fins que s'inicia el projecte per convertir-lo en l'actual presó museu.

Una reflexió que suposo que tots heu fet, si alguna cosa s'ha de destacar, en el nostre cas, és que no hi ha una circumstància igual en cap altra comarca de l'Alt Pirineu, vinculada a les rutes, als passos de frontera i a les rutes d'evasió, ni en el cas de la Seu d'Urgell ni de Viella. Els espais originaris, els dipòsits dels evadits es conserven. I la reflexió és, amb una certa reserva, i potser una mica a desgrat, que acabem conservant el patrimoni mobiliari i immobiliari en aquells territoris on hi ha menys dinamisme econòmic; i bé, aquí al Pallars Sobirà en tenim molts exemples. El clos mateix on som, de Casa Gassia, que es va poder conservar gairebé intacte, o el Centre d'Interpretació del Comerç Antic de Salàs o la recent exposició permanent de ferros, de la Farga de Santa Maria de Torre, a Casa Sintet d'Alins, crec que ho corroboren.

Veureu que al llarg de l'exposició sempre marquem dues parts en la història, en l'evolució del museu, fins enguany, fins al 2014, perquè el fet que la Diputació tirés endavant el projecte de *Perseguits i salvats*, ens va permetre renovar la

### Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

#### CONTINGUTS

Interior originari  
Registre de presoners

Mapa interactiu d'itineraris d'evasió



### Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

#### Més continguts:

Plaques d'homenatge

Objectes ceditos

Audiovisuals

Panel·ls informatius

Col·lecció DVDs llocs de memòria amb història

Libres relacionats

Informació de la xarxa d'espais de memòria



## Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

El discurs expositiu

### Del camí de la llibertat (temes generals)

- La presó de Sarri: la capella de Sant Cosme i Sant Damià
- La guerra civil espanyola i el pas per la frontera
- L'evolució de la segona guerra mundial i l'avangat aliat
- L'exili per les muntanyes
- La ruta: "Le chemin de la liberté"
- Les correes d'escala
- Els refugiats: els aviadors aliats
- Els refugiats: els col·lectors francesos
- L'arribada a Casparya
- Sarri
- Un museu de la pau a la frontera



## Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

El discurs expositiu

### De perseguits i salvats (la història del col·lectiu jueu)

- Els jueus: perseguits i salvats
- Fugides des d'Aulus-les-Bains: La família Hertz
- Sarri: la vida on els refugiats jueus es concentraven
- Ajudant els refugiats: la tasca de l'American Jewish Joint Distribution Committee
- La presó de dones:
  - Zurie Koppelman
- Biografies:
  - Elias Zernerstag
  - Yaffi Sternovics
  - Israel Lewiner



museologia i la museografia i el projecte, i a més a més sense renunciar en cap moment a l'originari, al *Camí de la Llibertat*. Per tant, mantenim aquest nom del Camí de la Llibertat i *Perseguits i salvats*.

Entrem en el tema dels continguts. El primer que hi trobarem, entrant a la dreta, serà aquest mapa d'itineraris d'evasió, on es contemplen tant els que procedeixen de la Vall d'Aran, a través de i que arribaven al Pallars Sobirà a través del port de la Bonaigua; als de vall d'Àneu, pròpiament al "Camí de la Llibertat", als ports de l'alta vall d'Àneu, de Pala de Clavera, d'Aulà, a Salau, als de la vall de Cardós, tant els de Tavascan, com els de Lladorre, i els que vénen a través de la Vall Ferrera, procedents d'Andorra. Tots ells queden reflectits en aquest plafó.

Una altra característica, de la mateixa manera que hem parlat de l'espai que fa únic aquest museu del Camí de la Llibertat, és que es conserva intacta tota la documentació que es va generar durant els seus anys com a dipòsit de detinguts. I per tant, els llibres de registre consignen el pas d'aquestes, gairebé per arrodondir-ho, 3.000 persones, homes i dones que hi

## Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

Activitats 2000-2007

### Recerca històrica

- Recull de testimonis
- Recerca en arxius
- Identificació refugiats

### Rehabilitació edifici

El laboració projectes museologia i museografia (Dpt. Història Universitat de Lleida)

### Diffusió

- Producció audiovisual
- Presentació projecte
- Publicació web
- Exposició Ex-libris "Visitor Benjamin"



## Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

Activitats 2007-2014

Visites guiades (20.000 persones aprox.)

Cicle cinema "Conflicte, pau i llibertat en l'època contemporània"

Exposició "La batalla del Pirineu. Xarxes d'informació i d'evasió"

Sortides "Camins de la llibertat"

Acte d'homenatge als jueus

"Placa d'homenatge"

"Creació i interpretació d'un relat dramatitzat: "Acomiats, atormentats i exterminats"

### Paths of freedom



van passar. I com a annex també la documentació que en particular, l'arxiu de l'hotel Pessets, que va acollir també molts d'aquests evadits.

Hi trobarem també records, objectes, les plaques d'homenatge de les diverses activitats que s'hi han dut a terme, amb la Comunitat Jueva de Barcelona, amb l'aviador Charles Hieger, que el 2010 va tornar a Sort, on no havia estat des de la primavera de l'any 44. Hi trobarem objectes molt vinculats a l'aviació; sabeu que una part important dels presoners que van passar eren aviadors, servidors de l'exèrcit de l'aire, que havien caigut abatuts al sud de França? Per tant, els objectes que hi ha estan vinculats a l'aviació, a l'aviació militar. La caçadora de l'aviador, que un veí de Sort va bescanviar per aliments i que, anys més tard, va tornar a la presó. O a elements com un aparell de ràdio, o de fusellatge de l'avió que va caure a la muntanya de la vall de Peguera. Hi ha també una petita exposició de llibres relacionats i informació, perquè pertanyem a la Xarxa d'Espais de Memòria.

El discurs és positiu. Els diversos panells. L'explicació de l'espai, la Guerra Civil i el pas de la frontera del sud al nord. És a dir, els que fugien, sobretot sacerdots, religiosos o gent vinculada a partits de dreta, que fugien, que van fugir durant la revolució del 36, però també tota aquella generació. Gent que l'any 38 van passar la frontera fugint de l'exèrcit ocupant. L'esclat de la Segona Guerra Mundial. Ho hauríem de dir amb perspectiva purament etnocèntrica. L'esclat de la guerra a Europa. Evidentment, si això ho expliquem a un xinès, ens dirà que la Guerra Mundial no va començar el 39 i que per a ells probablement va començar el 31, però vaja. Pel que fa a nosaltres, evidentment va començar el 39. Al fons, sobre l'evasió, sobre el pas pels ports de muntanya, la ruta concreta del Chemin de la Liberté o de la vall d'Àneu, per Bordes de Perosa, d'Estèrri d'Àneu, a continuació totes les poblacions del sud, Sort, Tremp, fins a arribar a Lleida. Es parla evidentment d'aquells col·lectius més nombrosos, els aviadors aliats, els ciutadans francesos que fugien de la invasió alemanya per evitar ser internats en camps de concentració o obligats a treballar en la indústria de guerra germànica i que intentaven, a través dels Pirineus, incorporar-se a l'exèrcit de la França lliure o a altres exercits aliats. I l'arribada a Espanya. El pas de la frontera. L'arribada a Sort. I després una exposició sobre el que representa tenir un museu dedicat a la pau a la frontera.

Anem al tema concret dels jueus. Estem parlant d'un 10 per cent del total de persones que van passar per allí. Estem parlant de 300, dels quals una sisena part, una cinquantena, eren dones. Les dones i els homes no compartien el mateix espai. N'hi ha un altre, n'hauríem de dir, un edicle perquè, si la presó dels homes són vint-i-cinc metres, aquest no arriba a sis o set metres quadrats. Les dones s'allotjaven en aquest espai veí. Bé, aquí s'explica l'origen d'aquests ciutadans jueus, que havien anat concentrant-se a Aulus-les-Bains i que, per evitar el trasllat a camps d'extermini, escometien l'empresa de superar els Pirineus, amb totes les dificultats que tots podeu suposar. L'alçada, ports que arriben fins a 3.000 metres, coberts de neu tres quartes parts de l'any, i per tant objecte habitual de congelació, accidents. A més a més de la pressió que a partir de l'any 42, quan la gendarmeria alemanya, els vigilants de frontera es fan càrrec dels passos i per tant la pressió encara és més forta. La importància de les organitzacions d'ajuda als

## Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats Activitats 2007-2014

### Conferències:

Presentacions: llibre "Les muntanyes de la llibertat" de Josep Calvet, com a "Lo padri James, camí de la llibertat"

### Elaboració projecte pedagògic:

Exposició "Viajeros para la libertad. Diplomáticos españoles ante el holocausto"

Edició dossiers informatius (cat, cast, anglès)

Jornades de formació guies i informadors

Promoció turística i als mitjans de comunicació

Adhesió a la Xarxa de museus de l'Alt Pirineu i Arden

2014: Projecte Perseguits i Salvats:

-Renovació museografia

-Inauguració

-Edició d'opuscles

-Òptics visites guiades cast., francès, anglès



## Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

### Present i futur

Conserveu i preserveu la memòria històrica

Transmetre-la a la posteritat

Ser un referent de la lluita per les llibertats, la democràcia i la pau

Incorporar patrimoni cultural i polític col·lectiu

Col·laborar amb la resta d'institucions museogràfiques del Pirineu i de la memòria històrica

Aprofundir en la recerca etnològica

Difondre i humanitzar els col·lectius que lluiten per la llibertat i els drets humans

Continuar la tasca divulgativa a nivell nacional i internacional



refugiats. Els casos concrets. Biografies d'homes i dones, de famílies, que els investigadors han anat recuperant, moltes vegades gràcies a la memòria oral.

Fem un petit resum d'activitats, activitats en l'inici, recull de testimonis. Aquesta memòria oral que continua encara avui fornit molta informació. Penseu que, per a la majoria dels refugiats, els únics topònims que els queda a la memòria eren *Pirineus* i *Espanya*, i pràcticament és molt difícil que recordin. Primer, perquè la situació en la qual es van trobar era prou dolorosa i prou complexa i segon, perquè estem parlant de passos que eren d'hores i de dies. I per a gent no avesada amb la topografia, amb la toponímia catalana, pràcticament no hi ha ningú que recordi que havia passat per Esterrí d'Àneu, per Sort o per Tremp. I l'únic que n'ha quedat és això, el pas dels Pirineus i l'arribada a Espanya.

Activitats. Recerca. Recerca d'arxius, alguns dels quals ja he esmentat, dels que tenim més propers i molt complets, a més a més. La feina de rehabilitació de l'edifici, a través dels tècnics del Centre de Restauració de Béns Mobles de Sant Cugat. L'elaboració per part de la Universitat de Lleida del projecte museològic i museogràfic, dirigit per la doctora Conxita Mir i en el qual el Josep Calvet va tenir un paper fonamental. Activitats de difusió, de creació de la web, d'exposicions, visites, que ha estat habitual, que continua sent probablement la part més important, la difusió mitjançant visites o, fins i tot, amb sortides. Actes d'homenatge, com el que he esmentat amb la Comunitat Jueva de Barcelona. Conferències.

Presentacions de llibres molt vinculats a la presó museu. *Les muntanyes de la llibertat*, el llibre, l'assaig resultat de la tesi doctoral del Josep Calvet, o el conte *Lo Padri James*, que és del Joan

## Presó-Museu Camí de la llibertat Perseguits i salvats

[www.camidelalibertat.cat](http://www.camidelalibertat.cat) [www.perseguitsisalvats.com](http://www.perseguitsisalvats.com)



Ordi, a dins de la col·lecció que fa amb l'Associació Cambuleta, per recuperar les modalitats, la modalitat lingüística del Pallars Sobirà. Elaboració de projecte pedagògic. Més exposicions. Dossiers. Aspectes més administratius, l'adhesió a la Xarxa de Museus de l'Alt Pirineu i Aran.

I arribem al 2014 amb aquesta renovació, que es va inaugurar la primavera passada, amb presència del president de la Diputació i que va anar a càrrec dels tècnics de l'IEI.

Quina és la realitat?, el perquè?, a part d'un procés d'investigació científica, el perquè d'un museu del Camí de la Llibertat a Sort? Per conservar i preservar aquesta memòria històrica que, com us he dit fa un moment, és molt complicada. No és fàcil trobar supervivents, trobar descendents i que la seva capacitat de record sigui prou concreta perquè hi sortim nosaltres i també la població del Pallars Sobirà; situeu-vos en plena postguerra: el trànsit d'evadits no era la principal preocupació dels nostres conveïns els anys 40.

Ser un referent en la lluita per les llibertats, per la democràcia i per la pau, evidentment. Incorporar patrimoni cultural i polític col·lectiu. Marc de col·laboració amb altres institucions museogràfiques del Pirineu. Aprofundiment en la recerca. Hi ha molt encara per treballar i per descobrir en tot el que fa referència als passos fronterers. I després difondre i homenatjar els col·lectius que han lluitat, que han patit circumstàncies polítiques adverses i que lluiten per la llibertat i pel respecte dels drets humans. I continuar la tasca divulgativa en tots els àmbits.

Només volia afegir-hi un aspecte que me l'heu degut sentir explicar en alguna altra ocasió. És una meravella i no sé si és gaire habitual que des d'un petit espai, d'un racó d'una vila en què no arribem als 2.500 habitants i que es conserva gairebé intacte, doncs es pugui explicar la història dels darrers gairebé cent anys. I no només la nostra història local i del nostre col·lectiu territorial, sinó que es pugui explicar la història, com a mínim, d'Europa i probablement també de bona part del món. Això no és una cosa gaire habitual, i tenir i poder disposar d'aquests espais és una satisfacció per a tots nosaltres.

Gràcies.